

VILNIEČIAI IR ANTRASIS PASAULINIS KARAS

LEWANDOWSKA, Stanisława. *Losy Wilnian. Zapis rzeczywistości okupacyjnej. Ludzie, fakty, wydarzenia 1939-1945.* Instytut Historii PAN, Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2004

Romuald Narunec

Vilniaus pedagoginis universitetas

Stanisławos Lewandowskos monografija *Vilniečių likimai. Okupacinės tikrovės įrašai. Žmonės, faktai, įvykiai 1939–1945* (Lewandowska 2004) turėtų sudominti visus Vilniaus miesto istorijos žinovus. Lenkų istorikės knygoje aprašoma istorinių įvykių įtaka Vilniaus miesto gyventojams persilaužimo laikotarpiu. Be abejonės, tai Antrojo pasaulinio karo metai, kai valdžia Vilniuje keitėsi penkis kartus. „Knyga kaip 1939–1945 metų okupacinės tikrovės metraštis atskleidžia tiek miesto valdžios, tiek ir Vilniaus gyventojų elgesį“, – rašo autorė.

S. Lewandowskos tyrimų centre yra Vilniaus lenkų gyvenimas karo metais. Autorė rašo: „Tyrimai rodo, kad kai kurių okupacinės tvarkos valdininkų politika kiekvienoje Vilniaus kasdienio gyvenimo srityje stengėsi susilpninti lenkų tautinį tapatumą arba net jį panaikinti. Skyrėsi tik jų naudojami metodai“ (Lewandowska 2004:6).

Toliau autorė aprašo Vilniaus valdžios veiklos metodus, taikytus kovai su lenkų visuomenės savimone:

1. Lenkų kultūrinių, mokslinių ir visuomeninių ekonominių įstaigų uždarymas (1939–1940),
2. Žmonių trėmimas į Sovietų Sąjungą (1939, 1941, 1944–1945),
3. Lenkų ir žydų tautybės gyventojų genocidas (1941–1944).

Autorė charakterizuoja kiekvienos valdžios veiklą lenkų atžvilgiu. Pirmoji sovietų okupacija, trukusi porą savaičių, pasižymėjo lenkų turto grobimu ir vežimu, taip pat areštais. Priešiška sovietų valdžios politika lenkų atžvilgiu sąlygojo net 15 tūkstančių piliečių persikėlimą į Vokietijos užimtą teritoriją. Vilniaus grąžinimo Lietuvai laikotarpį Lewandowska dalija į 2 laikotarpius: pirmasis – nuo 1939 m. spalio 28 d. iki lapkričio vidurio ir antrasis – nuo 1939 m. lapkričio iki 1940 m. rugpjūčio 3 d., kai Lietuva buvo prijungta prie SSRS. Autorė pažymi, kad pirmuoju laikotarpiu Lietuvos valdžia buvo tolerantiška lenkų atžvilgiu ir tik nuo lapkričio pabaigos pradėjo lietuvinimo politiką visose gyvenimo srityse (Lewandowska 2004:36). Atėjus bolševikams pakartotinai, Vilniaus lenkai su nerimu laukė naujų represijų. Jie suprato, kad baigėsi lengvesnis laikotarpis. Nors lietuvių valdžia vykdė nelabai palankią ekonominę ir socialinę politiką lenkų atžvilgiu, jų gyvenimo sąlygos buvo normalios, t. y. geresnės negu Vokietijos okupuotoje Lenkijos teritorijoje. „Antras sovietų okupacijos Vilniuje laikotarpis buvo nerimo, baimės, negarantuoto rytojaus laikas, nepagarbos žmogui laikas, gresiančio kiekvienam arešto ir ištrėmimo pavojaus laikas“ (Lewandowska 2004:54).

Ypač skaudus buvo vokiečių okupacijos laikotarpis (1941 m. birželio 24 d. – 1944 m. liepos 13 d.), autorės pavadintas „Svetimo karo zonoje“ (Lewandowska 2004:62–77). Autorė pažymi, kad vokiečių okupacija sutrukdė sovietų planams tremti Lietuvos gyventojus, ir daugelis vilniečių su palengvėjimu sutiko vokiečių kariuomenę, atsirado kovojančių su sovietais: „Pirmadienį, birželio 23 dieną, vakare, kai dar buvo šviesu, lietuviai atakavo sovietų kariuomenę, kurios mieste buvo jau

mažai. Jiems pavyko Gedimino bokšte iškelti tautinę vėliavą“ (Lewandowska 2004:61–62). Represijų politika prasidėjo vėliau. Vienas iš dramatiškiausių Vilniaus istorijos puslapių – tai žydų genocidas.

Politinės ir karinės situacijos kontekste S. Lewandowska aprašo kasdienį vilniečių gyvenimą, pasipriešinimo judėjimo aspektus, kultūrinį gyvenimą.

Vilniaus išvadavimas iš vokiečių okupacijos 1944 m. liepos 13 d. reiškė trečią sovietų okupaciją. Tai buvo antros okupacijos tęsinys. Vilniaus gyventojai vėl buvo areštuojami, tremiami į SSRS. Prasidėjo vadinamoji „repatriacija“ – po Antrojo pasaulinio karo pasikeitus sienoms lenkams buvo priverstinai siūloma persikelti į Lenkijos vakarines teritorijas.

Stanislawa Lewandowska knygoje panaudoja daug vertingos medžiagos iš Lenkijos ir Lietuvos archyvų, lenkų ir lietuvių (R. Žepkaitės) istorikų publikacijų, straipsnių iš laikraščių, publikuotų įvairaus mokslinio lygio prisiminimų. Reikia pažymėti, kad ši monografija atspindi lenkų istoriografijos nuomonę apie Vilniaus miesto istoriją. Pasitaikė keletas klaidų, cituojant lietuviškus užrašus, pvz., „Sveiki Lietuvinske Karionome“ (Lewandowska 2004:32), Lietuvos vėliavos spalvos sukeistos: raudona, geltona, žalia (Lewandowska 2004:32). Nepaisant to, šios klaidos nenuvertina monografijos nuopelno Vilniaus istoriografijos raidoje.